

Koncept krajiny: šance pro archeologii

Marek Zvelebil

1. Co je krajina? A co je krajinná archeologie?

Allison (1976) definuje rozdíl mezi "scenérií", na kterou můžeme reagovat esteticky, a "krajinou", zkoumanou trénovaným okem. Jiní badatelé činí rozdíl mezi kulturní a přírodní krajinou. Jde o moment, často se objevující ve starší literatuře (Fox 1932, Hagget et al. 1977). Vidal de la Blanche, vidí naopak krajinu samotnou jako otisk, zanechaný v představě lidí. Druzí stále vidí krajinu jako text, který čeká na své dešifrování. Prakticky by však mohla být krajina definována jako množina reálně existujících kulturních a přírodních objektů, které dávají zemskému povrchu charakter a pestrost (Roberts 1987). Čtení krajiny je v současnosti chápáno jako kontingenční osobních pohledů, ovlivněných prostorovým měřítkem a časovým rámcem.

Jedním z klíčových problémů archeologa je prostorová dimenze nasbíraných dat. Jsou vytvářeny postuláty několika významných škol, jako prostorové archeologie (Hodder – Orton 1976, Hodder 1978) "off-site archaeology" (Foley 1981, Dunnel a Dacey 1983), sídliště archeologie (Chang 1968), archeologie kontextuální (Butzerovo (1982), nikoliv Hodderovo pojetí). Do archeologické práce proniká geografické paradigma (Clarke 1972, Higgs 1972, Flannery 1976). Jaký je však rozdíl mezi výše uvedenými přístupy a krajinnou archeologií? Vždyť se všechny zmíněné školy zabývají prostorovým uspořádáním archeologických pozůstatků a jejich interpretací. A není krajinná archeologie tedy vlastně jen stará vesta s novým stříhem?

Rozdíl je především, podle mého soudu, v měřítku konceptualizace. Krajinná archeologie má možnost poskytnout integrující teorii, zahrnující krajinu jako ústřední pojem, jako rovinu, odrážející a hrající aktivní roli v procesu sociálních a ekonomických změn. V takovémto pojetí mohou být výše uvedené přístupy jmenovaných škol použity jako dílčí metodologie ve službách krajinné archeologie.

Krajinná archeologie může působit ve třech rovinách interpretace: při historické rekonstrukci, při rekonstrukci procesuální a interakci. Každá vyžaduje poněkud jiné metodické přístupy, přičemž izolované použití jen jedné z nich vede k neadekvátním, ne-li problematickým výsledkům. Jejich společné užití však může vyznít v aktivní tvorbě teoreticky orientované krajinné archeologie.

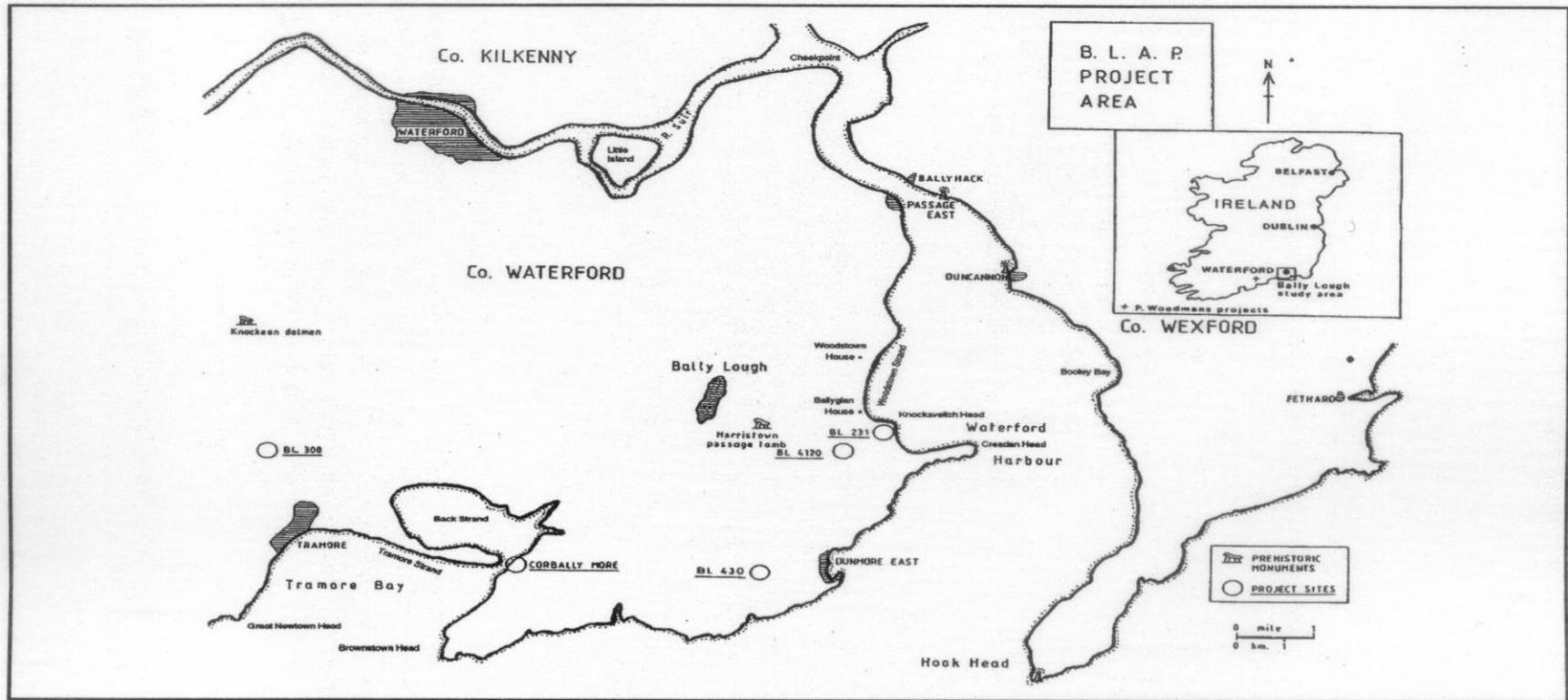
2. Jihovýchodní Irsko a krajinná archeologie

Už od svého počátku v roce 1983 chápal výzkumný projekt Bally Lough ve východní části hrabství Waterford (obr. 1) krajinu jako na specifický prostor, kde lze uplatnit ony tři výše zmiňované přístupy. Projekt se sestával z regionálně zaměřeného bádání, jehož důležitým cílem bylo systematické získávání informací o osídlení oblasti asi 500 km² podél delty dvou řek v době kamenné, z něhož bylo 400 km² již vyzorkováno. Nás výzkumný program zahrnoval jak povrchové sběry a testovací vkopy, tak geomorfologické studium (Zvelebil et al 1987, Green – Zvelebil 1990).

Našim hlavním cílem bylo studium kolonizace jižního Irska, vývoje lovecko-sběračských společenstev a jejich přechodu k zemědělství: hovoříme o časovém úseku asi 5000 let od příchodu člověka do Irska (kol. let 7000 př. Kr.) a počátkem doby bronzové (asi 2000 let př. Kr.). V průběhu našeho výzkumu bylo zřejmé, že k tomu, k čemu směřujeme, vede velmi komplikovaná a složitá cesta. Naše konečné cíle ustoupily poněkud do pozadí, zatímco do popředí zřetelně vystoupily takové úkoly jako interpretace povrchových sběrů a rekonstrukce pravěkých krajinných reliéfů.

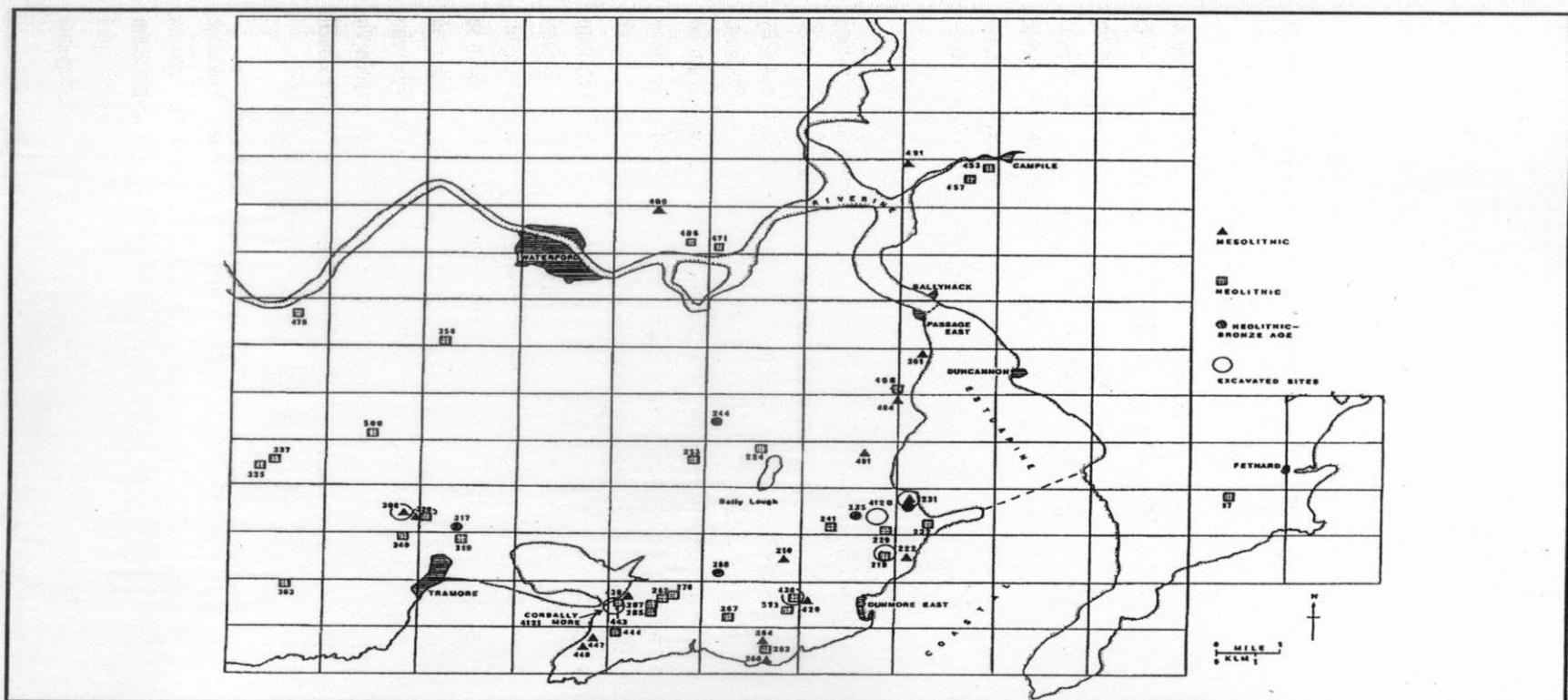
Jedním z našich prvních kroků byl pokus o historickou rekonstrukci krajiny doby kamenné. Na této základní interpretaci úrovni může být archeologická krajina interpretována jako krajinný prostor ohraničený určitým časovým úsekem, který odráží působení lidských společností v přírodních podmínkách v rámci předešlého vývoje. Rekonstrukce krajiny je dále podmíněna pozdějším vývojem a modifikacemi, jako například antropický zapříčiněná eroze či akumulace. Z toho plyne poznatek, že v krajinně archeologickém bádání obsahuje naše rekonstrukce časovou i prostorovou perspektivu ve větším měřítku, definovanou obyčejně činností nějakého celku nebo systému, zvaného heuristicky region (např. hydrologický celek, osídlení vymezené hranicemi, region určený obchodem a výměnou).

Naše data z jihovýchodního Irska, pocházející hlavně ze shluků kamenných artefaktů, reflekují užívání krajiny jak lovci-sběrači, tak i zemědělci. Ze 400 sběrových jednotek jich kolem padesáti obsahovalo chronologické indikátory, rozdělující vzorek na tři časové rámce: doba kamenná, mladší mezolit a neolit (obr. 2). Variace v kompozici a hustotě povrchových sběrů může odhalit principiální organizaci využití krajiny (krajinný landuse). Z našeho zkoumání prostorových variací artefaktů a z rekonstrukce přírodního prostředí můžeme vyvodit následující závěry: Shluky o nízké četnosti artefaktů se rozprostírají po celé krajině a svědčí o nepřetržitém osídlení krajiny v průběhu doby kamenné. Většina těchto shluků vznikla zřejmě jako následek přefležitostného odhození nebo jako důsledek ztráty během hledání potravy či při polních pracích. Větší koncentrace artefaktů se vyskytuje zejména poblíž mořského břehu a v okolí větších řek (Waterford Harbour). To je pravděpodobně způsobeno dvěma faktory: výskytem kamenných surovin v pobřežních oblastech a to pazourku a rhytolitu, ale také přitažlivostí pobřežního ekotonu. V těchto

Obr. 1 – Oblast výzkumu archeologického projektu Bally Loung, JV Irsko

22

Obr. 2 – Distribuce nalezišť s mezolitickými a neolitickými nálezy.

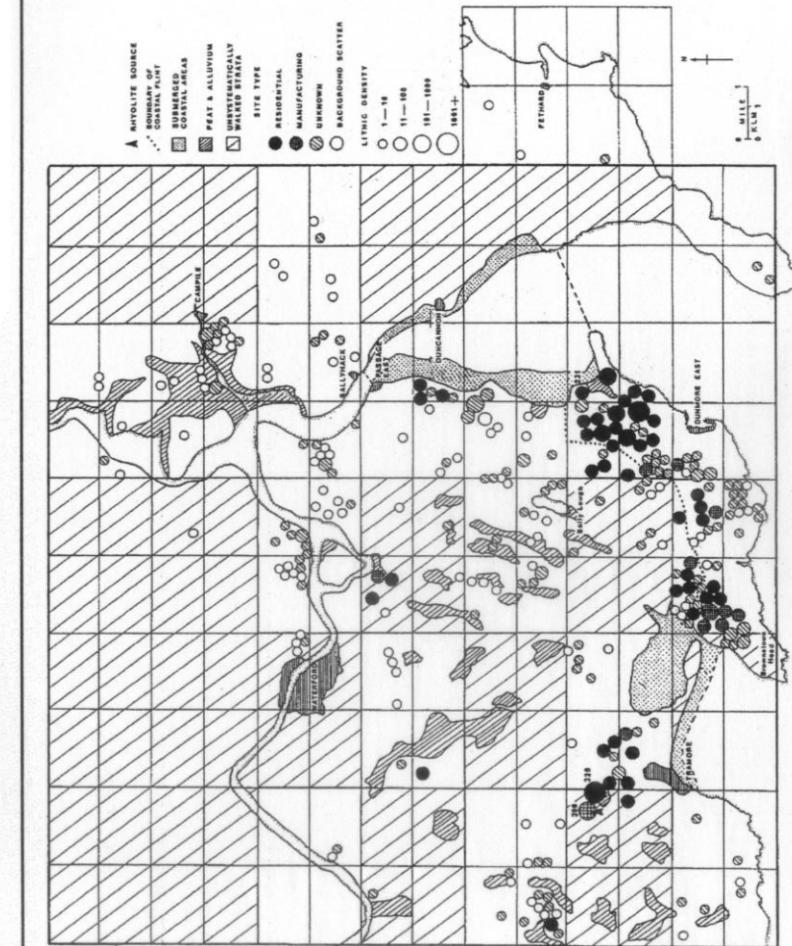
23

oblastech můžeme roztečnat dva typy nalezišť: (1) užité výchozy kamenných surovin a místa výroby kamenných nástrojů a (2) lokality se stopami po přípravě potravy, vydělávání kůže a jiných aktivit, spojovaných s areály sídlišť (obr. 3). Celkový stav využívání krajiny se zřejmě v mezolitu a neolitu příliš nelišil, pouze s tím rozdílem, že neolitická zemědělská společnost více využívala území vzdálenější od mořských a říčních břehů.

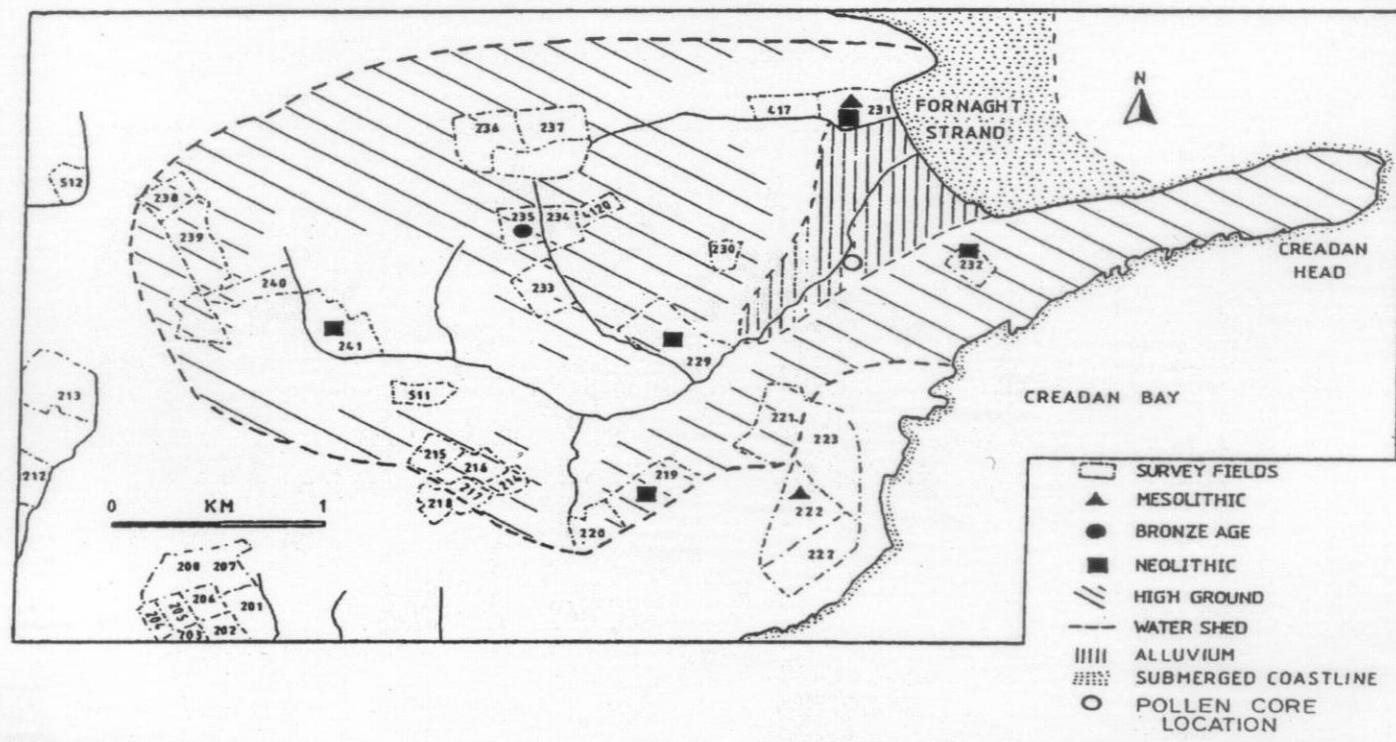
Podívejme se nyní podrobněji na jedno území, povodí Fornaught Strand (obr. 4). Zde by rekonstrukční závěry mohly vypadat přibližně takto: v pozdním mezolitu se osídlení vyznačovalo strukturní hierarchií. "Základní" sídliště BL 231 se nacházelo poblíž mělkého zálivu Fornaught Strand. Satelitní stanice se vyznačovaly omezeným počtem a variabilitou kamenných nástrojů, signalizují spíše jednorázové aktivity, jako jsou sběr, lov, rybolov či přípravy výroby kamenných nástrojů a jejich další úpravy. Důsledkem opakovaného užívání těchto specializovaných stanovišť (užívaných například pro sběr a zpracování "pobřežních" pazourků) je akumulace artefaktů, které vykazují specializovaný charakter. Kromě těchto poznatků další informace chybí. Nemáme žádné poznatky o existenci regionálního shromažďovacího centra, i když jeho existenci předpokládáme. Dále nám chybí znalost o zapojení obyvatel povodí Fornaught Strand do širší územní hierarchie (obr. 5).

Podle nálezové situace v jiných částech Irsku soudíme, že v neolitu bylo osídlení tvořeno jednotlivými usedlostmi nebo malými vesničkami, rozptýlenými po krajině. V povodí Fornaught Strand můžeme identifikovat dosud nejméně tři koncentrace artefaktů a zbytky zahloubených jam, které pravděpodobně představují pozůstatky usedlostí (obr. 6). Přednost, obvykle dávaná v mezolitu nížinným pobřežním lokalitám, byla nahrazena rozptýlením do vyšších poloh na soliflukční terasy a na okraje vodních pánví, kdy mohly být využity ke kultivaci lehčí a sušší půdy. Zásah neolitických skupin do přírodního prostředí je zachycen v pylovém spektru z Fornaught Strand postupným zmenšováním lesních ploch, vztřístem sekundární vegetace, polních a lužních rostlin, přičemž pyl obilovin (ve srovnání s pozdějšími změnami, pozorovanými ve spektru z Fornaught Strand od laténu po středověk) chybí. Neolitické zásahy byly jiného charakteru a existencí otevřených trvalých polních ploch se nevyznačovaly. Spíše si můžeme představit krajinnou mozaiku jako skládanku různých typů vegetace, kde plochy polí a pastvin byly malé, často překládané novým vymýcením dubového lesa. Tím vznikaly rozsáhlé křovinaté porosty na okraji otevřených ploch a na opuštěných polích, skládající se z lísky, olše a kapradí. Pasážový hrob na výšině zvané Harristown sloužil jako kultovní a pohřební místo a pro okolní usedlosti jako ohniskové místo.

Toto je samozřejmě zjednodušená rekonstrukce, zčásti se opírající o domněnky. Poukazuje na některé z problémů, které, vztahujíc se na archeologii všeobecně, jsou akutní zejména v krajinné archeologii. Je to zejména tím, že krajinná archeologie se zabývá hodnocením a hledáním vztahů mezi archeologickými památkami v krajinném prostoru a že se často opírá o výsledky povrchové prospekce. Do hodnocení vstupuje také chronologie, měřítko, tafonomie a moderní využití krajiny.

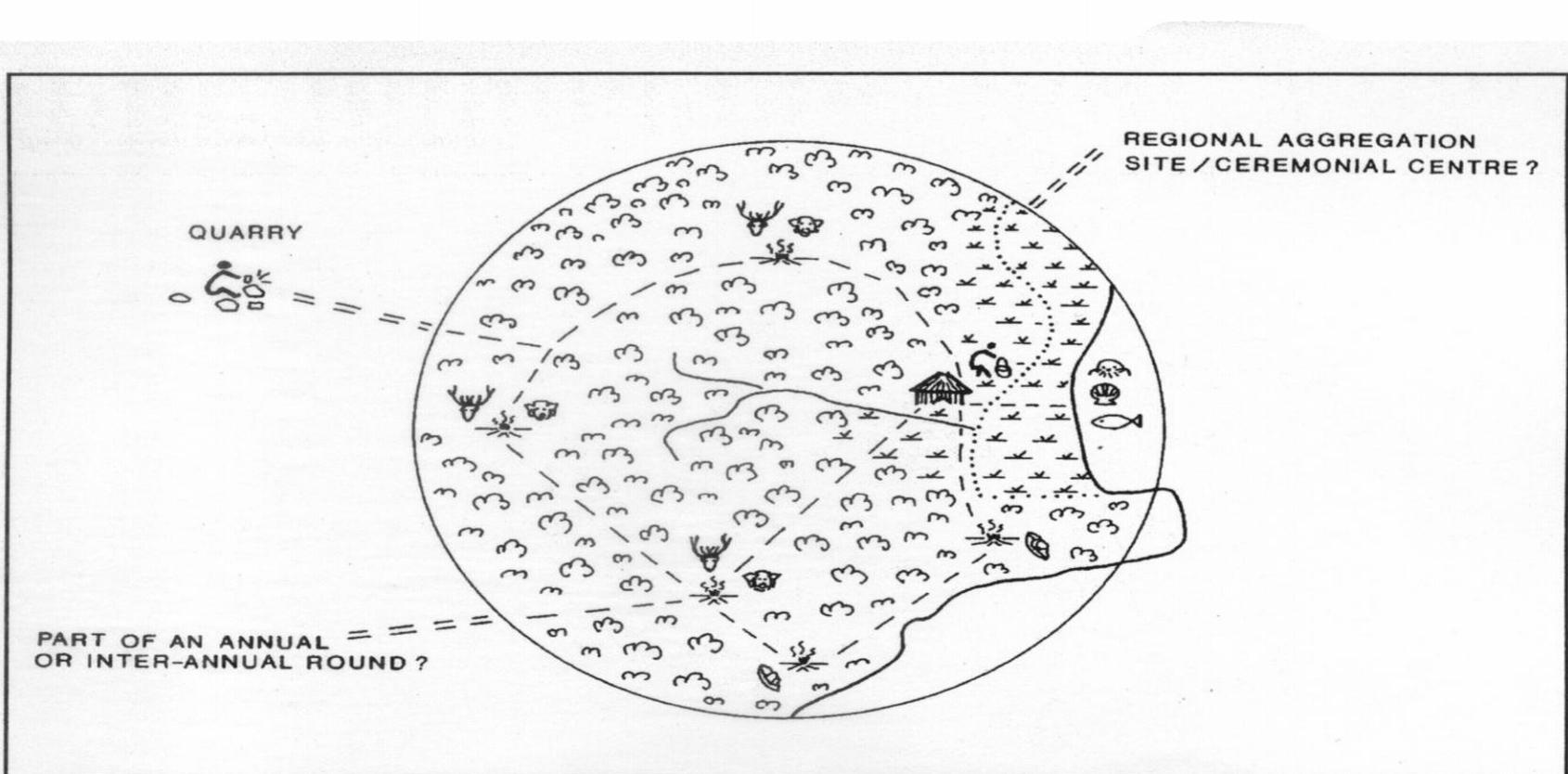

Obr. 3 – Funkční interpretace shluků kamenných nástrojů v páni Fornaught Strand.

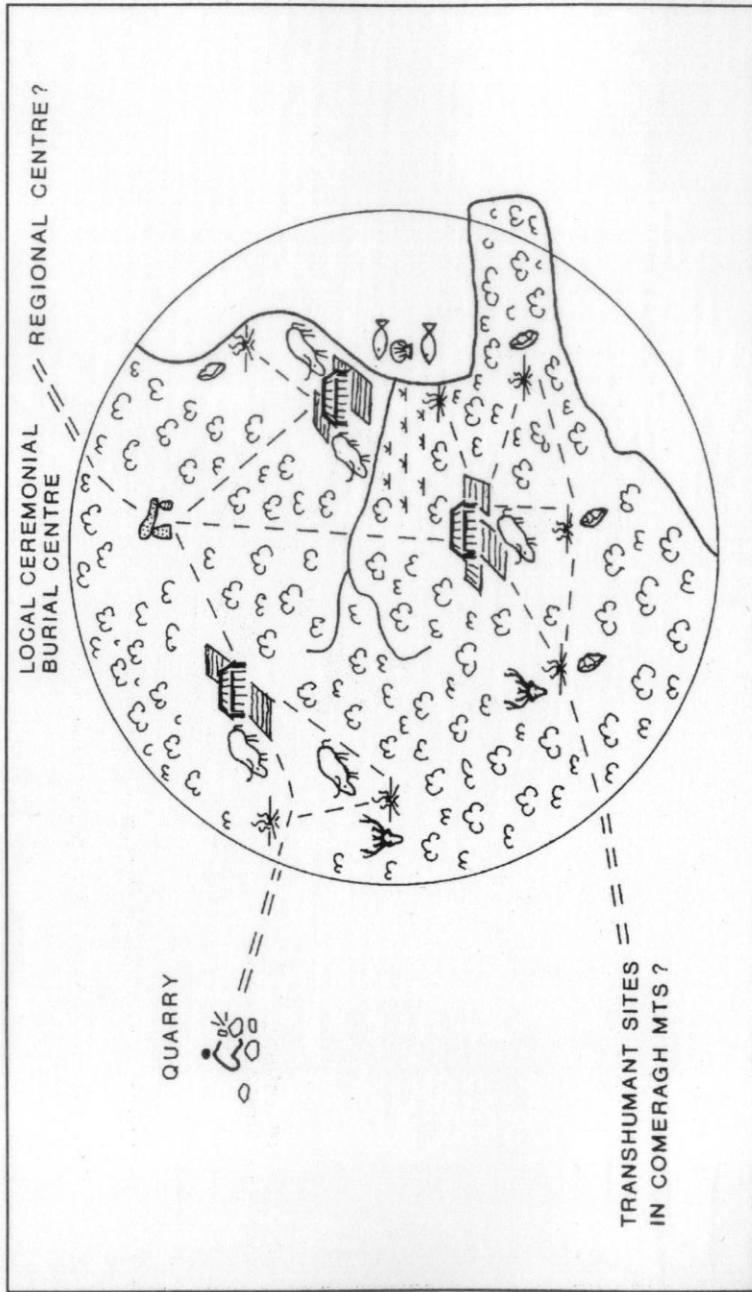
Obr. 4 – Pánev Fornaught Strand.

26

Obr. 5 – Rekonstrukce mezolitické krajiny v páni Fornaught Strand

27

Obr. 6 – Rekonstrukce neolitické krajiny

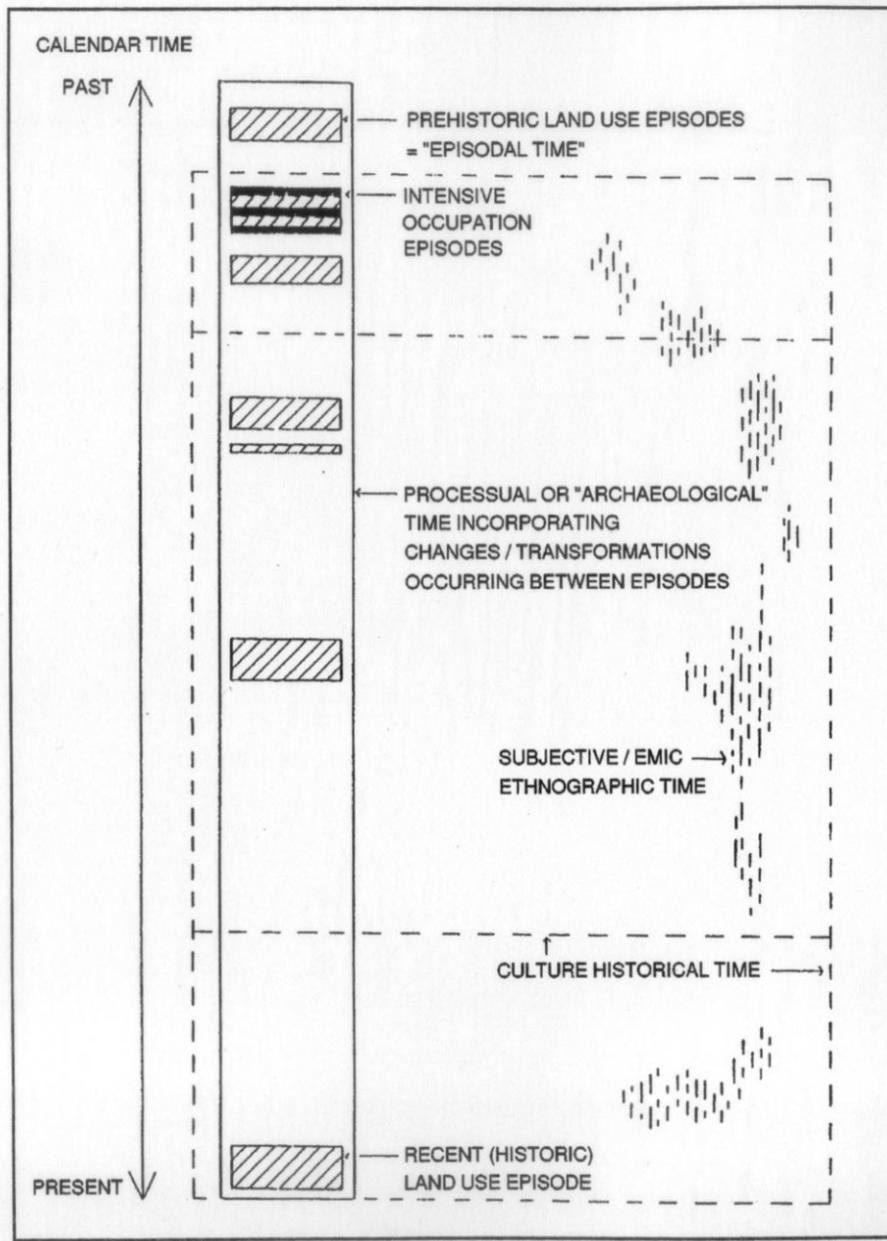
Nedostatek chronologických informací je v krajinné archeologii závažný problém, protože pouze malé množství archeologického materiálu lze ověřit výsledky zkoumání stratifikovaných souvrství. Má to za následek hrubé třídění našich pramenů (v našem případě např. artefakty, které lze zařadit pouze do doby kamenné), které omezuje rozsah námi kladených otázek a znesnadňuje řešení problematiky z teoretického hlediska. Jak lze vyřešit nebo obejít naznačený chronologický problém?

3. Role času v krajině

Čas je nepřetržitý fenomén, umístěný v různých konceptuálních rámcích proto, aby se člověk mohl orientovat, aby mohl komunikovat a chápát. Bloch (1977) poukazuje na různé systémy chápání času v různých kulturách a společnostech. Pro archeologii je důležité to, že lineární čas může být rozdělen na menší "jednotky" (obr. 7) buď k měření (např. v rámci kalendáře) nebo aby označil dobu nějakého uzavřeného jevu (epizodický čas) či jevu s delším, stabilněji pokračujícím trváním (procesuální čas, např. tafonomická transformace archeologického pramene).

Takové vnímání času obyčejně neodpovídá chronologickému členění, které je možné vytvářet na základě archeologických zdrojů. Běžné je dělení archeologických pramenů do časových úseků na základě geologických vrstev nebo typologického členění, opírající se o časové zařazení individuálních předmětů. Při rozlišování mezi lidským chováním na jedné straně a konvenční chronologií a stratifikacemi na straně druhé předpokládají archeologové často, že hranice jednotlivých sekvencí jsou zároveň hranicemi změn v chování nebo sociální struktury. Tak například přelom mezi pozdním mezolitem a starým neolitem, definovaný společným výskytem keramiky, štípané industrie s dlouhými čepelemi a broušených nástrojů, se často chápe jako znak základní změny v sociálních a ekonomických podmínkách, nastávajících s příchodem zemědělství. Nesmíme ale zapomenout, že naše konvenční chronologicko stratigrafické "doby" jsou nám vnučeny omezeným informačním obsahem archeologických pramenů, přičemž nemusí odražet důležité změny v lidském chování nebo v kulturním klimatu. Soubory artefaktů, jakkoliv "diagnostické", dostávají význam jako znaky socio-ekonomicických změn jenom v místním nebo regionálním měřítku, v souvislosti s jinými památkami materiální kultury, zejména s pozůstatky sídlišť a se zachycenou strukturou osídlení, s identifikací způsobů využití země a paleo-ekonomických zdrojů. A právě zde může hrát krajinná archeologie důležitou roli.

Používání epizodického a procesuálního času pomáhá v koncepční rovině alespoň částečně tyto problémy překlenout. V epizodické perspektivě se archeologické prameny skládají z různorodě zachovaných epizod lidského chování, z "etnografických jevů" probíhajících časem. V perspektivě procesuální se archeologické prameny nepřetržitě vytváří a mění následkem vzájemného působení přírodních a lidského jednání. Z takového hlediska je identifikace "etnografických jevů" možná jen po procesuálním pochopení archeologických pramenů. Tyto rekonstrukční přístupy působí v různých časových

Obr. 7 – Typy časů

měřítkách, kde "epizodický čas" můžeme považovat za zvláštní případ času procesuálního, který úzce koresponduje s našimi etnograficky nebo historicky zkonstruovanými modely.

Pokusme se v případě povodí Fornaught Strand o procesuální rekonstrukci. Rozdílná geomorfologie jednotlivých lokalit, identifikovaných povrchovým sběrem, podmínuje jejich interpretaci, zejména co se týče jejich rozptylu od původního místa aktivity. Vezmemme-li v úvahu stopy přemístění povrchových vrstev terénu, nemůžeme asi u poloviny všech povrchových sběrů předpokládat stratigrafickou integritu (lokalizace *in situ*). Zatímco lokality u vodních zdrojů a na náhorních plošinách se příliš nezměnily, lokality na stráničních podél horních toků jsou narušeny erozí. Koluvace částečně pokryla soliflukční a kvartérní říční terasy, zatímco lokality v údolí řek a na nivách jsou pokryty aluviálním sedimentem a rašelinou. Z toho je zřejmé, že pouze náhorní lokality a některé lokality na terasách lze považovat za "*in situ*". Zatímco níže položený povrch krajiny doby kamenné je pohřben pod koluválními a aluviálními splachy pozdějších dob, které také obsahují kamenné artefakty, ne však *in situ*. Z toho vyplývá, že při interpretaci povrchových sběrů musíme "kalibrovat" rozptyl nálezů geomorfologickými jevy operujícími na jednotlivých lokalitách (Clark – Schoffield 1991, Allen 1991, Zvelebil et al. 1992).

Když k výše uvedeným jevům přičteme důsledky moderního zemědělství, když si dále ověříme vztahy mezi povrchovými sběry a nálezy v půdě přímo exkavací, vyplýne nám skutečnost, že povrchový rozptyl artefaktů neodráží pouze pozůstatky lidského chování. Tak například pravděpodobnost, že lokalita BL 231 reprezentuje "základní" lokalitu, je snížena její geomorfologickou rolí jako sedimentační pasti, shromažďující nálezy do palimpsestu několika sídelních epizod, zatímco role lokality BL 219 jako středu neolitického osídlení je potvrzena, přestože toto geomorfologicky stabilní naleziště bylo rozvlečeno orbou a nálezy byly rozptýleny po celé vzorkovací ploše.

Geomorfologické změny, vztahující se na celý region, mění distribuční obraz archeologických pramenů. V jihovýchodním Irsku patří k takovýmto změnám progresivní aluviální akumulace, zvětšování mocnosti rašelinných vrstev a zvyšování hladiny moře (klesání starých mořských břehů). Naše, ale i dřívější výzkumy poukazují na skutečnost, že zmíněné geomorfologické procesy měly za následek pokrytí raně holocenní říční zóny a nízko položené mořské pobřeží (zejména záliv Tramore) do takové míry, že tím lze vysvětlit nedostatek sídlišť v těchto zónách, přestože v takovémto prostředí lze očekávat koncentraci lovců a sběračů v mezolitu.

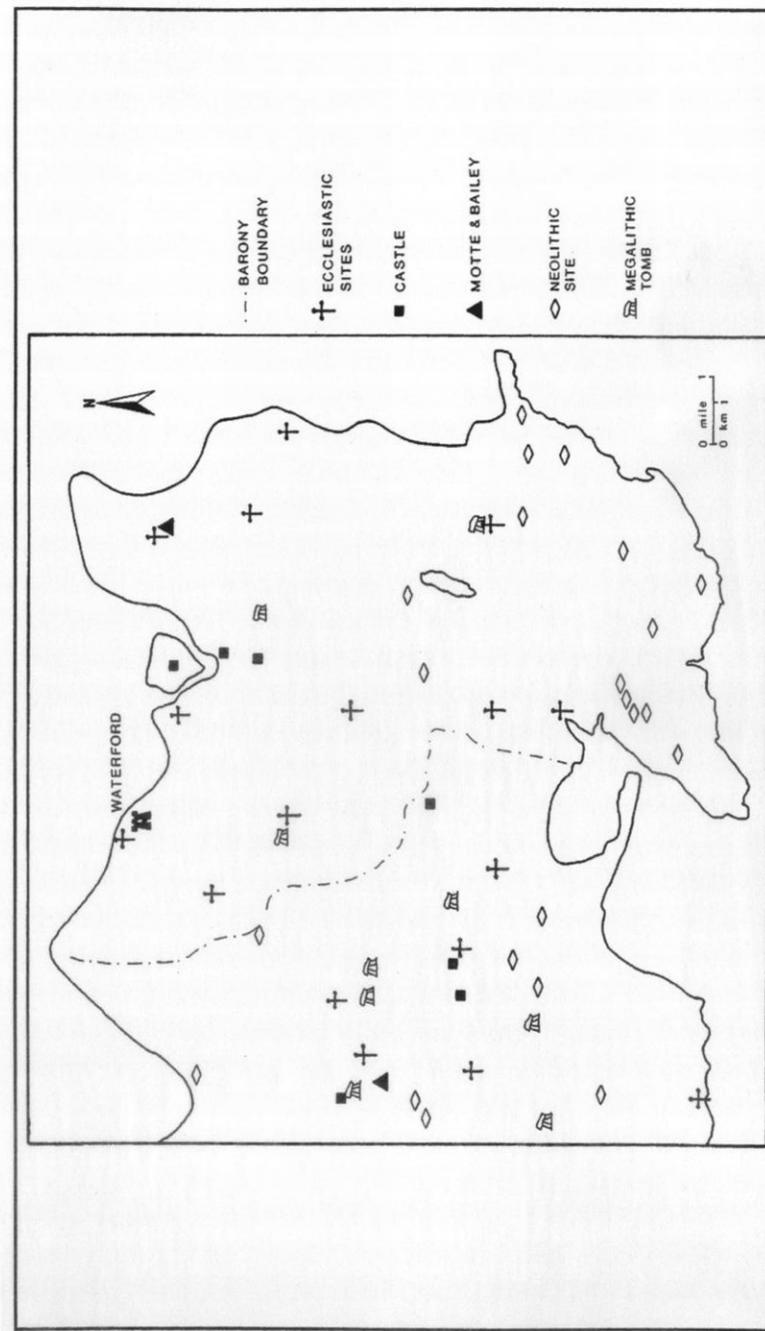
Při interpretacích v rámci krajinné archeologie je nutné vzít v úvahu přínos lidské společnosti k přetváření krajiny. Tak například zdi, členící pole, nebo "živé ploty" vytvázejí hranice v určitém vzorci, který je sám o sobě prostorovým obrazcem sociálně ekonomické organizace společnosti, jehož vznik a modifikace jsou historicky omezeny dřívějším používáním krajiny (Williams 1983, Mitchell 1986, Roberts 1987). Takový obrazec jsme použili jako vzorkovací bázi pro systematické vzorkování krajiny povrchovými sběry.

Dlouhodobá přtomnost kamenných členění polí má ale své specifické následky: zde mohou např. rozdělovat sídelní prostor, který byl předtím jednotnou lokalitou nebo vyšší hustota nálezů podél větších (a tím možná starších) polních hranic poukazuje na možný vztah mezi intenzitou orby a koncentrací artefaktů.

Obrátme se nakonec k třetí rovině interpretace, která se odehrává v rámci interaktivní krajiny. V tomto konceptu je krajina chápána jako plocha, kde se kulturní a přírodní procesy navzájem doplňují a ovlivňují. V historickém měřítku zanechávají události jedné doby stopy, které omezují a vytvářejí podmínky pro jednání následujících uživatelů krajiny. Jinými slovy, krajina zde není jen pasívni příjemce lidského jednání, ale také aktivní síla ve vývoji společnosti, která krajinu používá. A. Fleming (1990) poukazuje na stejnou vazbu, když se ptá: "Běží zde o pořadí vztahů mezi člověkem a krajinou, kde mnohostanné a úmyslné změny při tvorbě krajiny vedly... k opakujícím se významným revizím mentálních map obyvatel"?

Ukažme si to na třech příkladech. Počáteční mycení přirozeného porostu v pozdním mezolitu / raném neolitu, pro které již máme například v Irsku dostatečné množství důkazů, muselo vytvářet na určitých lokalitách příznivé podmínky, které přitahovaly pozdější neolitické osídlení. Následující užívání lokality muselo vyústit (a) v intenzivnější využití půdy a v přechod od společného k individuálnímu obdělávání, ve vybudování plotů a ohraničení polí, které opět ovlivnily využívání země následným obyvatelstvem (Fleming 1990), (b) v pozdvížení úrovně spodní vody, v nárust mocnosti rašeliny a z toho vyplývající využívání rašeliníš, (c) v půdní splachy a erozi, která způsobila opuštění lokalit, vegetační regeneraci, případně použití ploch k "hrubé" pastvě. Tyto modelové scénáře nejsou nové, čeho však je zapotřebí, je integrace antropogenních a přírodních elementů krajinného vývoje v dynamické časové perspektivě, která by zahrnovala i působení zpětných vazeb.

Jako druhý příklad mohou sloužit megality. Dlouhodobé užívání a měnící se funkce těchto monumentů je předmětem velkých debat, ve kterých interpretace osciluje od megalitů jako ohniskových míst, sloužících komunitě k vlastní sebeidentifikaci k megalitům jako středisek shromažďování a výměny mezi komunitami, ale i jako pohřebiště, kulturních míst nebo aktivních prvků hmotné kultury, vyjadřující symboliku a ideologii neolitu (Bradley 1984). Lze se rovněž setkat s jejich interpretací jako hraničních kamenů a označovatele teritorií (Hodder 1990), včetně jejich používání jako symbolů legitimity přisvojování moci v pozdější prehistorii (Bradley 1987). Jestliže megality skutečně zastávaly všechny tyto funkce, do jaké míry význam těchto monumentů zanechal stopy na měnící se okolní krajině? Lze například sledovat změnu funkce od shromažďovacích středisek ke kulturním centrům? Vyplývá poloha hranic z distribuce megalitů? Prostorová asociace mezi rozložením megalitů a středověkými středisky ve východní části hrabství Waterford a jejich vzájemné vyloučování se s hranicemi starobylých území (např. Barony of Gaultier) nemusí být jen náhodná (obr. 8).

Obr. 8 – Megalitické stavby, neolitická sídliska a raně historické památky v oblasti Waterford.

Středověká organizace krajiny vyplývala ze soudobých sociálních a ekonomických podmínek, jakož i z předešlých způsobů využití země. Williams (1983) to například dobře ukázal svoji studii opevněných usedlostí (raths) v hrabství Antrim. Krajina byla navíc nadána velkou ideologickou a emocionální silou, jejíž symboly lze dodnes spatřovat v přítomnosti svatých studní, posvátných stromů a hor, čarodějných kamenů, ale i formálnějších církevních staveb. Rituální zóny, které vznikly kolem těchto útvarů, se podílely na vytváření krajinné struktury. Je to zřejmé zvláště, jaký měla raně církevní ohrazená střediska (ecclesiastical) na pozdější světské osídlení (Swan 1983).

Zde učiníme závěrečnou poznámku. Naše snahy o interpretaci pravěké a historické krajiny a úsilí o pochopení minulých společností skrze krajinné vztahy, jsou podmíněny našimi vlastními představami o minulosti a o využití minulosti pro současné společenské potřeby. Například v Irsku (jakož i ostatně v Československu: Kuna 1991) pronikla do následujícího výroku zemědělská a sedlácká ideologie tradiční irské společnosti: "Vytváření irské zemědělské krajiny začalo před 5000 lety, kdy si první zemědělci začali podmaňovat divočinu." (Smith 1987, 189). Přestože Irsko bylo již 4000 let obydleno lovci a sběrači, kteří jasně zasáhli do přirozeného lesního porostu kácením a pálením. Na druhé straně Mitchell spojuje interpretaci irské krajiny s charakterem obyvatel Erinu: "skály, země, počasí – všechno je tak mnohotvárné, že to není možné utřídit do hierarchického uspořádání. Většina obyvatel je také na pořádek alergická nebo na to, aby se jim nařizovalo" (Mitchel 1987, 223).

Otázky, které si klademe, ale také naše koncepční a metodologická orientace, to vše určuje náš postup v bádání. Vyplývá z toho, že to jsou vztahy mezi pozůstatky materiální kultury a jinými útvary v krajině, zprostředkované našimi koncepčními představami spíše než pozůstatky samotné hmotné kultury, které tvoří základní strukturní prvky krajinné archeologie.

4. Závěr

Vraťme se k původní otázce. A není krajinná archeologie tedy vlastně jen stará vesta s novým stříhem? Krajinná archeologie, cokoliv tím máme na mysli, rozhodně vyžaduje tvorbu vlastních koncepcí a metodologie. Jsem přesvědčen, že krajinná archeologie má vlastní téma – vývoj krajiny přírodními a lidskými zásahy prostřednictvím zpětných vazeb a v rámci předešlého historického vývoje. Prameny krajinné archeologie jsou archeologické památky a paleoekologické prameny strukturované v krajině a jejích vzájemných vztazích.

Jsem přesvědčen, že bez pochopení historického vývoje krajiny nejsme schopni porozumět základním příčinám existence a vývoje jednotlivých sídlišť nebo sídelních areálů či principům jejich přemístování. Jinými slovy – i sídlištní archeologie má své jedině správné místo jako zvláštní případ krajinné archeologie.

Existuje trojí pojetí, které dohromady vytváří krajinnou archeologii: rekonstrukční, procesuální a interaktivní. Informace, získaná jedním z těchto přístupů má význam a metodologické implikace pro ostatní. Aby krajinná archeologie dosáhla vlastních cílů, vyžaduje integrovaný program.

Z angličtiny přeložil J. Beneš.

Literatura

- Allen, M.J. 1991: Analysing the Landscape: A Geographical Approach to Archaeological Problems. In: Schofield, A. J. (ed.): Interpreting the Artefacts Scatters. Oxford (Oxbow), 39–58.
- Allison, K.J. 1976: The East Riding of Yorkshire. London.
- Bloch, M. 1977: The Past and the Present in the Present. Man 12, 278–292.
- Bradley, R. 1984: The Social Foundations of Prehistoric Britain. London.
- Bradley, R. 1987: Time regained: The creation of continuity, Journal of the British Archaeological Association CXL, 1–17.
- Butzer, K. 1982: Archaeology as Human Ecology. Cambridge. Camb. Univ. Press.
- Chang, K.C. (ed.) 1968: Settlement Archaeology. Palo Alto. National Press.
- Clark, R.H. – Schofield, A.J. 1991: By experiment and calibration: an integrated approach. In: Schofield, A.J. ed.: Interpreting Artefact Scatters. Oxford (Oxbow), 93–106.
- Clarke, D.L.(ed.) 1972: Models in Archaeology. London.
- Dunnell, R.C. – Dacey, W.S. 1983: The siteless survey: A regional scale data collection strategy. In: M.Schiffer (ed.): Advances in Archaeological Method and Theory, vol. 6, 367–387.
- Flannery, K.V. (ed.) 1976: The Early Mesoamerican Village. New York a London, Academic Press.
- Fleming, A. 1990: Landscape Archaeology, Prehistory and Rural Studies, Rural History 1.1, 5–15.
- Foley, R. 1981: Off-site archaeology: an alternative approach for the shortsites. In: I. Hodder, G. Isaac and N. Hammond (eds.): Pattern of the Past. Cambridge., 157–183.
- Fox, C.1932: The personality of Britain. Cardiff (University of Wales).
- Green, S.W. – Zvelebil,M.1990: The Mesolithic Colonisation and Agricultural Transition in Southeast Ireland, Proceedings of Prehistoric Society 56, 57–88.
- Haggett, P. – Cliff, A.D. – and Frey, A. 1977: Location Models. London. Edward Arnold.
- Higgs, E. S. (ed.) 1972: Papers in Economic Prehistory. Cambridge. Camb. Univ. Press.
- Hodder, I. (ed.) 1978: The Spatial Organisation of Culture. London. Duckworth.

- Hodder, I. – Orton, C. 1976: Spatial Analysis in Archaeology. Cambridge. Camb. Univ. Press.
- Hodder, I. 1990: The Domestication of Europe. Oxford.
- Kuna, M. 1991: The structuring of prehistoric landscape, *Antiquity* 65, 247, 332–348.
- Mitchell, F. 1986: Reading the Irish Landscape. Dublin.
- Mitchell, F. 1987: The human imprints on the landscape. In: Mitchell, F.(ed.): Irish Countryside. Belfast., 223–224.
- Roberts, B. K. 1987: Landscape Archaeology. In: Wagstaff, J. M (ed.): Landscape and Culture. Oxford., 77–96.
- Smith, P. 1987: Then and Now: Farming in the Republic. In: Mitchell, F. (ed.): Irish Countryside. Belfast., 184–190.
- Swan, L. 1983: Enclosed ecclesiastical sites and their relevance to settlement patterns of the first millennium AD. In: Reeves-Smyth,T. – Hamond, F. (eds.): Landscape Archaeology in Ireland. Oxford, B.A.R., Brit. Ser. 116.
- Williams, B.B. 1983: Early Christian Landscapes in Co. Antrim. In: Reeves-Smyth, T. – Hamond, F. (eds.): Landscape Archaeology in Ireland. Oxford, B.A.R., Brit. Ser. 116.
- Zvelebil, M. – Moore, S.W. – Green, S.W. – Henson. D. 1987: Regional Survey and Analysis of Lithic Scatters: A Case Study from South East Ireland. In: Rowley-Convy, P. –Zvelebil, M. – Blankholm, H.P. (eds.): Mesolithic Northwest Europe: Recent Trends. Sheffield (University of Sheffield)., 9–33.
- Zvelebil, M. – Green, S.W. – Macklin, M. 1992: Archaeological Landscapes, Lithic Scatters and Human Behaviour. In: Rossignol, J. – Wandsnider, L. (eds.): Space, Time and Archaeological Landscape. New York., 193–225.